
Сергій Буйських

**ЕТНОКУЛЬТУРНІ ШТРИХИ ДО КАРТИНИ
ЕЛЛІНСЬКОЇ КОЛОНІЗАЦІЇ
НАДЧОРНОМОРЩИНИ**

Яскравою і насиченою сторінкою в історії стародавнього населення України було більш як тисячолітнє існування на її півдні осередків античної цивілізації, провідником прогресивних соціально-політичних та культурно-економічних впливів якої стали еллінські держави, засновані на берегах Чорного моря. Вони з'явилися тут в ході Великої грецької колонізації VIII-VI ст. до н.е.¹, що охопила майже весь середземноморський та чорноморський басейни і ґрунтовно вплинула на подальший розвиток усього загальноєвропейського світу тих часів. За влучним виразом М. Грушевського, колонізація була тим “джерелом, з якого йшли проміння культури в глибину східноєвропейського суходолу”².

У процесі освоєння греками Північного Причорномор'я на його теренах виникли чотири головні античні центри – Тіра, Ольвія, Херсонес, Боспор, що охопили такі відомі регіони північнопричорноморського простору, як Нижнє Подністров'я, Нижнє Побужжя, Західний та Східний Крим. Серед цих огнищ античної цивілізації у Надчорноморщині особливе місце з цілковитою підставою займає Нижнє Побужжя. Саме тут у другій половині VII ст. до н.е., з заснуванням першого іонійського поселення на острові Березань, розпочався тривалий і багатогранний процес інтеграції півдня українських земель в ареал еллінської культури. На території пониззя Південного Бугу згодом була заснована, сформувалася та пройшла багатовіковий шлях розвитку антична Ольвійська держава, що залишила помітний слід в давній історії усього Причорномор'я.

Вивчення ольвійських старожитностей, яке розпочалося ще наприкінці XVIII – на початку XIX ст., помітно активізувалося в

останні десятиріччя. Це знайшло відбиток не тільки у відчутній інтенсифікації польових археологічних досліджень, але й в значному рості кількості наукових статей та публікацій, а також у появі великої серії монографічних праць (як у вітчизняній, так і в зарубіжній історіографії), присвячених різним сторонам соціально-економічного, політичного та культурного розвитку Ольвійського полісу³. Серед різноманітної проблематики питання цих досліджень встановлення причин, характеру, основних етапів, масштабів, особливостей та наслідків грецької колонізації регіону залишаються у центрі непослабної уваги вчених. В широкому спектрі їх вирішення чільне місце займають й важливі питання складання греко-варварських взаємовідносин в архаїчний період, що найщільнішим чином пов'язані зі становленням Ольвійської держави та її подальшим розвитком.

В сучасній науці щодо оцінки греко-варварських контактів і зв'язків для кінця VII – початку V ст. до н.е. у Нижньому Побужжі, як одному з регіонів колонізаційного процесу на північнопричорноморському узбережжі, склалися три основні концепції. Згідно першої, можливість будь-яких взаємовідносин греків-колоністів з „місцевим населенням” у цей період відкидається взагалі⁴. Її автор В. Лапін обґрунтовував свої висновки, виходячи насамперед з реальної відсутності осілого варварського населення в цьому степовому регіоні протягом майже 150 років протікання тут грецької колонізації – від появи перших античних поселень аж до початку V ст. до н.е.⁵ Цей показовий факт був повністю підтверджений наступними археологічними розвідками і розкопками в Нижньому Побужжі⁶. Представники другої точки зору, враховуючи ці дані, за сумою інших джерел визнають вплив варварського населення (спочатку лісостепового, а згодом і степового) на різні сторони життя грецьких колоністів, але вважають його таким, що не мав помітного, а тим більш, вирішального значення⁷.

Нарешті, остання концепція має повністю відмінний від вищенаведених характер: її прибічники, спираючись, головним чином, лише на знахідки ліпної кераміки та тип заглибленого в землю житла, відводять так званому „місцевому” населенню суттєву,

або навіть провідну роль в житті і культурі ранніх Березані, Ольвії і рядових античних поселень Нижнього Побужжя, аж до переважаючої фізичної присутності тут „тубільців” у деякі періоди⁸.

Остання концепція ніяк не узгоджується з тим, що в цілій низці спеціальних досліджень, на підставі комплексного використання джерел і узагальнення значного накопиченого матеріалу, була доведена етно-культурна належність поселень, які виникли в ході колонізації Нижнього Побужжя, в переважній більшості – грекам⁹. Важливо підкреслити, що з таким етно-культурним визначенням нижньобузьких поселень VI-V ст. до н.е. повністю погодилися і скіфологи, підкресливши, що тепер заснування їх греками і належність до хори Ольвії ні в кого не може викликати сумніву¹⁰.

Мабуть, таке однозначне прийняття висновків антикознавців фахівцями з археології раннього залізного віку примусило представників „варварської” концепції дещо скоригувати свої погляди. В результаті в літературі згодом з’явилася компромісна, виважена думка лідерів двох протилежних концепцій С. Крижицького та К. Марченка про те, що землянки і напівземлянки античних північнопричорноморських апойкій VI ст. до н.е. (включаючи й Нижнє Побужжя) здебільшого повинні бути так чи інакше пов’язані з життєдіяльністю грецьких колоністів, що не виключає присутності серед них й певної частки вихідців з варварського хінтерланду¹¹.

На фоні цього усталеного і перевіреного часом доробку вітчизняної історіографії своєрідним дисонансом пролунала в серії праць С. Соловйова¹² низка положень, яка повністю заперечує нашу уяву про о. Березань (Борисфен) як найдавніший осередок давньогрецької колонізації в Північному Причорномор’ї і античний вигляд Нижнього Побужжя доби архаїки. В цілому суть поглядів автора зводиться до наступного.

Згідно з твердженнями С. Соловйова, землянки Березані кінця VII – перших трьох чвертей VI ст. до н.е., а також інших поселень Нижнього Побужжя цього ж часу в основній масі були варварськими житлами. Тому вони, а також знайдена в них ліпна кераміка, на його погляд, свідчать про те, що в розглядуваний час осіле населення регіону здебільшого складалося з вихідців з варварського середови-

ща лісостепової і степової зон Надчорноморщини, а не греків¹³. При цьому кореляція комплексів ліпного посуду з фізичною формою землянок привела автора до висновку, що в заповненні жител прямокутної форми переважав скіфський посуд, а в круглих – гето-фракійський¹⁴, до того ж – найранішими (кінець VII – початок VI ст. до н.е. були перші, а з другої чверті VI ст. до н.е. поряд з ними з'являються і круглі в плані житла¹⁵. Нарешті, від кінця третьої чверті VI ст. до н.е. до колонізаційної діяльності греків цей автор відносить лише наземне сирцево-кам'яне домобудівництво в регіоні, в тому числі й на Березані, що було пов'язане з виводом постійної апоїкії¹⁶. В нових же населених пунктах, що в масі виникають в цей час в Нижньому Побужжі, переважну більшість населення (виходячи з наявності там землянкових та напівземлянкових жител) за С. Соловйовим, знову-таки складали „тубільці”¹⁷.

Невірність методики, що була обрана автором, помітна одразу. Справа в тому, що і провідні скіфологи¹⁸, і провідні антикознавці¹⁹ обґрунтовано вважають, що заглиблені в землю житла (землянки і напівземлянки) не можуть слугувати за етнічну ознаку, що пов'язана виключно з місцевими варварськими племенами Північного Причорномор'я. В літературі на великому фактичному матеріалі вже давно аргументовано доведено, що землянкове будівництво на Березані, в Ольвії та на рядових сільських поселеннях Нижнього Побужжя велося не варварами, а грецькими колоністами²⁰. Аналогічні земляночні структури відкриті тепер в масі і на ранньогрецьких поселеннях в Нижньому Подністров'ї²¹, в Західному Криму²² і на Боспорі²³ (в тому числі, в Пантикапеї, Мірмекії, Тирамбі, Фанагорії, Горгіппії, Німфеї та багатьох інших місцях), де вони також співвідносяться з грецькими переселенцями, а не з варварами. Про все це, однак, С. Соловйов (мабуть, що з наміром) умовчує в своїх працях. І це зрозуміло, бо тоді б в очах читача, особливо зарубіжного, не знайомого у більшості своїй з наведеною літературою, Березань на фоні такого масового і аж ніяк не випадкового еллінського землянкового житлобудівництва в усьому Північному Причорномор'ї періоду архаїки виглядала б якимось незрозумілим локальним сплеском варварської колонізації, на відміну від усіх інших сусідніх регіонів,

де вона і в демографічному, і в етнічному, і в політичному, і в культурному відношеннях була грецькою. Варварська ж колонізація Північного Причорномор'я цей час в історії, як відомо, не засвідчена.

Разом з тим, і на Березані, і в усіх інших північнопричорноморських еллінських апойкіях спорудження землянкових комплексів – так званих „будинків колоніста” – здійснювалося за майже єдиною схемою (з відмінностями лише в деяких конструктивних деталях) і було закономірним етапом в історії античного північнопричорноморського домобудівництва²⁴. Важливо відмітити у цьому зв'язку, що подібні заглиблені в землю житла архаїчної епохи відкриті тепер і на Заході Понту – в Істрії²⁵, а також – у Великій Греції, на хорі Метапону²⁶, де вони також пов'язуються з будівельною діяльністю грецьких колоністів.

Це красномовно свідчить про загальні механізми колонізаційного процесу в чорноморському та середземноморському басейнах, в яких в силу об'єктивних причин і був покликаний до життя і широко використовувався греками подібний тип заглибленого в землю житла. Для Північно-Західного Причорномор'я цей феномен у сучасній науці пояснюють невисоким рівнем розвитку виробничих, технічних та економічних можливостей апойкій на ранньому етапі, нерозвиненістю бази будівельного виробництва, а також природнокліматичними умовами, тобто, результатом дії не етнічного, а виробничо-економічного та фізико-географічного факторів²⁷.

Переважна більшість дослідників вважає, що у місцевих, певне, лісостепових племен півночі України, греками могла бути запозичена лише сама ідея будівництва заглиблених в землю жител²⁸, а втілення і розвиток її в конкретних умовах пішли по шляху значного покращання і удосконалення²⁹. Існує і достатньо аргументована точка зору щодо паралельного існування двох традицій – грецької та варварської, не зв'язаних між собою³⁰.

Як видається, використання досить економічних і порівняно нескладних за конструкцією заглиблених в землю жител говорить не про обов'язкову, а тим більше тотальну присутність варварів у Нижньому Побужжі, а про сприятливе уміння іонійських переселенців швидко адаптуватися в умовах нового для них природного і

культурного ландшафту³¹. Близькі висновки одержані і при вивченні землянкового будівництва на архаїчному Боспорі³². На користь того, що землянкове будівництво в розглядуваному регіоні велося не варварами, а грецькими колоністами, окрім домінуючих рис духовної і матеріальної культури ранніх Березані, Ольвії та рядових поселень навкруги них³³ може свідчити ще ряд суттєвих обставин.

По-перше, різноманітні заглиблені в землю споруди греки використовували не тільки для житла і господарської діяльності, але й в культових цілях. Це наочно демонструють результати досліджень Бейкушського святилища, що було розташоване на західному кордоні ольвійської округи. Тут відкрито більш як 200 виритих у лесі сакральних об'єктів – жертвних ям, ботросів, штучних гротів і особливо приміщень для колективних ритуальних дійств, приношень і трапез, що, по суті, також були типово землянковими структурами. Всі вони були пов'язані з інтенсивним відправленням у другій чверті VI – на початку V ст. до н.е. культу грецького героя-бога Ахілла, про що, в першу чергу, свідчать різноманітні вотивні пожертвування, в т.ч. численні граффіті³⁴. Чудовий приклад використання заглиблених в землю споруд за культовим призначенням дають також матеріали розкопок Західного теменоса в Ольвії³⁵.

По-друге, як показали спеціальні дослідження, при забудові архаїчних поселень Нижнього Побужжя за планувальний модуль для житлово-господарських комплексів тут було прийнято метрологічний стандарт – самоський фут в 0,35 м³⁶. Це переконливо свідчить про перенесення іонійськими переселенцями до колонізованого регіону основоположних принципів та робочих методів будівельної справи, що були притаманні для метрополії.

По-третє, при загальному стихійному характері забудови нижньобузьких сільських поселень встановлені й певні елементи регламентації в їх будівництві і організації планувальної структури. Вони знайшли відбиття в тому або іншому варіанті компонування на поселеннях різної площі єдиного самостійного житлово-господарського модуля, або ойкоса³⁷. В середньому таке окреме домогосподарство мало площу близько 0,5 га і включало до себе житлове ядро з кількох землянок і напівземлянок та господарсько-побутову

забудову, що примикала до нього. Невеликі хутори склалися в середньому з одного ойкоса, на поселеннях середніх розмірів (від 2-3 до 5-8 га) наявність модулів варіювалася від 4-6 до 10-16 одиниць, на великих поселеннях (площею до 50-80 га) кількість ойкосів доходила до 100-160³⁸. Для самої ж Ольвії, як встановлено розкопками на схід від Західного теменосу, землянкові і напівземлянкові житла були розташовані ланцюгом в три ряди на кратних відстанях уздовж головної вулиці Верхнього міста³⁹. Це свідчить про існування в Ольвії, принаймні, з другої половини VI ст. до н.е., певної містобудівної регламентації.

Наведені особливості не були характерні для синхронного варварського землянкового домобудівництва. Статистична вибірка розмірів не дає підстав для встановлення єдиного модуля, який би використовувався при їх спорудженні⁴⁰. Порівняльний аналіз землянкових споруд на грецьких та варварських пам'ятках показує значну різницю між ними як в розмірах (варварські були значно більші за площею⁴¹), так і в конструктивних деталях⁴². Стосовно ж еволюції нижньобузьких землянок, то, на відміну від твердження С. Соловйова, всі без винятку форми заглиблених в землю структур (круглі, овальні, прямокутні) співіснують тут з самого початку колонізаційного процесу⁴³.

В домобудівництві варварських племен Північного Причорномор'я (і гетофракійських, і скіфських) також відомі всі ці форми землянкових жител, і вони, як правило, на одній і тій же пам'ятці також синхронні⁴⁴. Загалом, для місцевого населення правобережного українського Лісостепу і басейну Ворскли VI – початку V ст. до н.е. відмічене співіснування землянок і напівземлянок всіх зазначених форм, а також наземних жител⁴⁵.

Таким чином, на наш погляд, етнізацію землянкових структур архаїчної Березані і Нижнього Побужжя цілковито на користь варварів, а також встановлення взаємозв'язку між певними формами жител і носіями конкретного варварського етносу не можна визнати методично виправданими. Джерельна база, на якій С. Соловйов будує свою етнокультурну і хронологічну інтерпретацію заглиблених в землю жител, дуже обмежена. Вона ґрунтується майже виключно

на знахідках в їх заповненнях ліпної кераміки⁴⁶. Ця свідома абсолютизація лише однієї категорії з усього комплексу знахідок, як єдиного (!) і універсального етнопоказника, приводить його до невірної твердження, що серед матеріалів Березані перших трьох чвертей VI ст. до н.е. компоненти еллінського культурного фонду репрезентовані надто слабо⁴⁷. В той же час, як показує об'єктивний аналіз результатів розкопок, в землянках Березані, Ольвії і рядових поселень Нижнього Побужжя цього часу не тільки в заповненні, а й на підлогах багатьох жител знаходилися традиційні речі суто грецького ужитку, в т.ч., окрім розписного столового посуду, - терракоти, граффіті⁴⁸, грошові знаки у формі стріл та дельфінчиків, прикраси, деталі грецької зброї тощо.

Взагалі в усіх сферах матеріальної і духовної культури грецьких колоністів Нижнього Побужжя насамперед простежуються не варварські впливи, а стійкі переважаючі традиції метрополії⁴⁹. Окрім матеріалів поселень, про те, що населення Нижнього Побужжя за колонізаційних часів в основі своїй було еллінським, свідчать і дані розкопок некрополів Березані, Ольвії та синхронних некрополів сільської округи⁵⁰.

Полемізуючи з тими дослідниками, які проблему наявності варварів у складі населення північнопричорноморських античних міст і поселень вирішують на основі усього лише одного чи кількох другорядних джерел, А. Русяєва підкреслювала, що „слід розрізняти факт запозичення та практичного використання еллінами деяких речей варварського походження і факт свідчення цих речей про безпосередню присутність тут варварів. І в тому, і в іншому випадку знайдена сама по собі річ ще не дає права на будь-які висновки, поки не буде розглянута в комплексі з іншими даними”⁵¹. Настанова ж С. Соловйова на використання лише однієї групи джерел – ліпного посуду – аж ніяк не може дати достовірної картини не тільки домобудівництва, але й тим більше, історії та культури ранньої Березані і Нижнього Побужжя в цілому.

Сама ліпна кераміка, на відміну від С. Соловйова, який слідує в цьому плані за К. Марченком⁵², далеко не всіма вченими визнається за абсолютно стерильний і надійний етновизначник варварів в

умовах античної пам'ятки⁵³. Вони відмічають, що ліпна кераміка існувала на всіх етапах північнопричорноморської античної цивілізації, починаючи з найранішого часу, і була необхідним складовим елементом матеріальної культури грецького населення, відіграючи, як і кружальна, значну роль в його житті⁵⁴. „Важко повірити, - писала Н. Онайко, - в те, що такий посуд не робили самі греки, тим більше, що не всі форми ліпного посуду, що побутували в містах, знаходять собі аналогію в варварській кераміці. Знаменна також відома спільність ліпних посудин різних міст, особливо в ранній час. Чи не пояснюється це тим, що греки, які переселились з Греції у Північне Причорномор'я, внесли в виробництво цієї кераміки і щось своє?...Греки навряд чи б очікували, поки цей посуд зроблять їм варвари, участь яких в тому, природно, не виключається.”⁵⁵ При цьому, як вважають дослідники, мова може йти лише про певні впливи варварського посуду на деякі форми і декор ліпної кераміки Березані і інших поселень Нижнього Побужжя, яку самі місцеві греки виробляли і використовували для власних потреб⁵⁶.

Чи ж не тому, що частина ліпної кераміки з архаїчних комплексів Березані і Ольвії була зроблена самими іонійськими переселенцями, К. Марченко та С. Соловйов не можуть знайти їй аналогії серед синхронних варварських комплексів Північного Причорномор'я і в той же час не хочуть погодитися з її грецькою приналежністю?⁵⁷ В цьому зв'язку наголосимо – інші дослідники, які й раніше припускали виділення в групі ліпної кераміки Нижнього Побужжя суто грецьких форм⁵⁸, опрацювавши значний комплекс ліпного посуду з розкопок Березані, дійшли висновку, що так звана „скіфська степова” ліпна кераміка у складі березанського комплексу є нічим іншим як продукцією виробництва самих грецьких переселенців, що доповнювала їх кухонний гончарний посуд⁵⁹. Стосовно ж присутності „скіфської лісостепової” кераміки архаїчної доби в матеріалах Ольвії і Березані, то досить слушною є точка зору, згідно якої вона потрапляла сюди з сезонними торгівельними караванами лісостепняків тільки як частина їхнього похідного начиння і безпосереднього відношення до культури і побуту грецьких колоністів не мала⁶⁰.

На наш погляд, це спостереження Ю. Болтрика є дуже переконливим і заслуговує на всіляку увагу. І все ж виникає запитання – а чому ж ліпна кераміка, ізольована при аналізі від загального контексту різноманітних знахідок на грецьких поселеннях, взагалі обов'язково має свідчити про наявність тут т. зв. „варварського компоненту”? В комплексах ліпного посуду Степової Скіфії, наприклад, окрім місцевих форм і орнаментів, містяться й елементи української лісостепової, фракійської, північнокавказької та еллінської культур. Там, однак, це явище не трактується дослідниками як факт безпосередньої присутності серед місцевого населення інших етнічних компонентів, а слушно, за нашим переконанням, пояснюється здатністю скіфського етносу до раціонального, творчого засвоєння ряду культурно-побутових ознак і предметів (в т.ч. і нових форм ліпного посуду) у сусідніх народів⁶¹. Таким же ж чином і греки, виробляючи свою ліпну кераміку, могли переймати і інші її форми, і види орнаментациї, і технологічні навички у іноетнічних майстрів, а ті, в свою чергу, могли використовувати і їх досвід⁶². Нарешті, ліпна кераміка могла надходити до античних центрів Північного Причорномор'я і в результаті товарообміну з варварськими племенами⁶³.

Отже, як ми мали нагоду переконатися, як і у випадку з заглибленими в землю житлами, ліпна кераміка також не може виступати як самостійний і самодостатній аргумент для висновків щодо присутності і тим більше переважання варварів у складі населення Нижнього Побужжя за колонізаційних часів. Ми зовсім не відкидаємо самої можливості проживання у регіоні певної частини „вихідців” з варварського племінного середовища Надчорноморщини, однак, якщо, наприклад, у степових скіфів „в усіх сторонах повсякденного життя більш-менш виражений пласт грецьких запозичень і наслідувань”⁶⁴, то тоді яка ж ступінь еллінізації повинна була бути у цих „вихідців”, що проживали безпосередньо серед грецького населення Ольвії та її сільської округи? При яскраво вираженій еллінізації цих не-греків⁶⁵, які до того ж не уявляли собою єдиного етнічного масиву, вони явно не могли виступати тут активними носіями і провідниками „тубільних елементів” в усталену культуру античного полісу.

На жаль, абсолютизація С. Соловйовим джерелознавчої цінності лише одного виду речового матеріалу – ліпної кераміки – малює, природно, не реальну картину перебігу колонізації Нижнього Побужжя, а дає її однобічний відбиток з великою домішкою авторського суб'єктивізму. Коли йде мова про землянки і напівземлянки Березані, С. Соловйов наполягає на кореляції їх з ліпною керамікою і рішуче зв'язує з варварським етносом⁶⁶. Коли ж йдеться про появу наземних сирцево-кам'яних жител, ліпна кераміка у нього чомусь зникає. Йдеться про квартали, сітку вулиць, регламентацію забудови тощо⁶⁷, про зміну структури керамічного комплексу, в якому, за автором, зростає (без посилання на будь-які статистичні підрахунки) питома вага кружального посуду⁶⁸, а про ліпну кераміку – жодного слова. Між тим, вона забирається лише з системи доказів С. Соловйова, в той же час залишаючись в культурному шарі і в заповненнях різноманітних житлово-господарських об'єктів Березані, Ольвії та усіх інших поселень Нижнього Побужжя.

На наш погляд, необхідно було порівнювати процентне співвідношення і склад усього керамічного комплексу (в т.ч., ліпного посуду) із заглиблених в землю і наземних жител, а цього не було зроблено. І якщо певний процент ліпної кераміки в заповненні заглиблених жител говорить про варварську належність населення, то чому ж тоді знахідки тієї ж самої ліпної кераміки в наземних будинках не говорять про це? В такому разі, якщо слідувати С. Соловйову, виникає ще одне питання – куди ж зрештою поділося т. зв. „варварське населення”, яке мешкало в перших трьох чвертях VI ст. до н.е. в землянках, після масової появи в регіоні греків і переходу з кінця третьої чверті цього століття до наземного будівництва? Краще, ніж було сказано ще в середині 1960-х рр. В. Лапіним, не скажеш: „Насамперед відносно тези „кам'яні будинки належать грекам, напівземлянки – тубільцям”. Висновок зроблений на підставі знахідок ліпної кераміки в засипці землянок. Але ж той самий ліпний матеріал міститься в ані трохи не меншій пропорції і в засипці кам'яних будинків! Отже, критерій для визначення етносу вибраний надто ненадійний.”⁶⁹ Своєї актуальності ці слова не втратили і до сьогодні.

Таким чином, стає очевидним, що С. Соловйовим реанімовано застарілу точку зору, висловлену колись Я. Доманським, згідно якої землянкове домобудівництво у Нижньому Побужжі належало варварам, а наземне кам'яне – еллінам⁷⁰. Однак подальші широкомасштабні археологічні дослідження в регіоні цю гіпотезу не підтвердили⁷¹, і у С. Соловйова немає серйозних підстав для того, щоб відроджувати її знову. Між комплексами матеріальної і духовної культури мешканців землянок і напівземлянок VI ст. до н.е. і наземних жител наступного часу на Березані, в Ольвії і на сільських античних поселеннях Нижнього Побужжя немає ніяких суттєвих відмінностей. Як в ольвійсько-березанському регіоні⁷², так і в інших місцях Північного Причорномор'я, зокрема, на Боспорі⁷³, і землянки, і наземні будинки в масі споруджувалися одним і тим же за етнокультурною ознакою населенням, тобто **грецьким**, яке, власне кажучи, й було головною рушійною силою колонізації краю.

Обсяг цієї статті не дозволяє нам розвернути більш широку контраргументацію з усіх актуальних питань як греко-варварської взаємодії у Нижньому Побужжі, так і становлення Ольвійського полісу, досить суб'єктивно викладених у вищенаведеній серії праць С. Соловйова і особливо в його монографії, яка (і це не буде великим перебільшенням) вводить в оману зарубіжного читача.

Однак, вже й зараз видно, що автором значно випинаються одні і вельми обмежені за своїми можливостями групи джерел і з наміром, на догоду своїй концепції, замовчуються інші, більш показові і інформативні, що вже відмічалось в науковій літературі⁷⁴. Щоб не бути голослівним, наведемо деякі конкретні приклади, до чого це в результаті приводить. Так, наприклад, досить сказати, що Ольвія, заснована в кінці першої – на початку другої чверті VI ст. до н.е.⁷⁵, фігурує у С. Соловйова як рядове „Парутинське поселення” – північний сторожовий пост Борисфена (Березані) впритул до кінця VI ст. до н.е.⁷⁶ Виникнення Березанського поліса (Борисфена) цей автор відносить до третьої чверті VI ст. до н.е.⁷⁷, а Ольвійського – до самого кінця цього століття⁷⁸. При цьому він закриває очі на той беззаперечний факт, що вже у 80-60-і рр. VI ст. до н.е. в Ольвії існував теменос зі святилищами Аполлона Ієтроса (Лікаря) і Матері Богів,

заснований одночасно з самим містом⁷⁹, а територія Ольвійської держави була оперезана на кордонах ланцюгом грецьких (а не варварських) святилищ⁸⁰.

Ніякого суттєвого значення він не надає й відомому епіграфічному документу – напису на кістяній пластинці, очевидно, третьої чверті VI ст. до н.е., яка надійно засвідчує існування в час Ольвійського, а ніяк не Березанського полісу⁸¹. Проте С. Соловійову потрібні два поліси, і тому для першої третини V ст. до н.е. він вигадує кордон між нібито двома полісами⁸², який в реальності ніколи не існував, і стверджує, що лише на середину V ст. до н.е. (!) Ольвійський поліс стає єдиним політичним, економічним і релігійним центром Нижнього Побужжя⁸³. Всі ці умоглядні побудови входять в повне протиріччя з реальними джерелами з історії Нижнього Побужжя в архаїчну епоху, що маються на сьогоднішній день, і будуть детально розглянуті нами в інших наукових розвідках.

Метою ж цієї статті було бажання показати, як явне насильство над археологічним матеріалом, максималізація лише двох його категорій – ліпної кераміки і заглиблених в землю жител – приводить до значно перекрученої, спрощеної і в силу цього – хибної історичної реконструкції дійсно фундаментальної проблеми⁸⁴, якою були греко-варварські взаємовідносини для античної Надчорноморщини, особливо в початковий період, коли різноманітні контакти між грецькими колоністами і так званім „варварським хінтерландом” тільки починали складатися, прискорюючи „культурний розвиток неосязної української периферії”⁸⁵.

¹ Кулаковський Ю. А. Прошлое Тавриды. – К., 1914. – С. 5; Дложевський С. С. Територія Південної України щодо її зв'язку зі стародавнім малоазійським комплексом. Ольвія та Мілет // Східний світ. – 1928. – № 2. – С. 166-169; Иессен А. А. Греческая колонизация Северного Причерноморья. – Л., 1947; Славін Л. М. Еллінська колонізація Північного Причорномор'я // Нариси стародавньої історії УРСР. – К., 1957. – С. 243-247; Лапин В. В. Греческая колонизация Северного Причерноморья – К., 1966; Крижицький С. Д. До історії колонізації Нижнього Побужжя // Археологія. – 1989. – № 3. – С. 40-50; Русяєва А. С. Північне Причорномор'я під час грецької колонізації // Давня історія України. – Т. 2. – К., 1998. – С. 197-238; Дмитриенко М., Литвин В., Томазов В., Яковлева Л., Ясь О. Греки на українських теренах. Нариси етнічної історії. – К., 2000. – С. 24.

- ² Грушевський М. С. Історія України-Руси. – Т. 1. – К., 1913. – С. 84.
- ³ Див. наприклад: Виноградов Ю. Г. Политическая история Ольвийского полиса VII-I вв. до н.э. – М., 1989; Крыжицкий С. Д., Буйских С. Б., Бураков А. В., Отрешко В. М. Сельская округа Ольвии. – К., 1989; Русяева А. С. Религия и культы античной Ольвии. – К., 1992; Vinogradov Ju. G., Kryzickij S. D. Olbia. Eine altgriechische Stadt im nordwestlichen Schwarzmeerraum. – Leiden, 1995; Dubois L. Inscriptions grecques dialectales d'Olbia du Pont. – Genive, 1996; Крыжицкий С. Д., Лейпунская Н. А. Ольвия. Раскопки, история, культура. – Николаев, 1997; Крыжицкий С. Д., Русяева А. С., Крапивина В. В., Лейпунская Н. А., Скржинская М. В., Анохин В. А. Ольвия. Античное государство в Северном Причерноморье. – К., 1999 (див. тут і докладну бібліографію).
- ⁴ Лапин В. В. Греческая колонизация Северного Причерноморья – С. 52, 142, 184-195, 233, 237.
- ⁵ Лапин В. В. Указ. соч. – С. 54.
- ⁶ Рубан В. В. Основные этапы пространственного развития Ольвийского полиса (догетское время): Автореф. дисс... канд. ист. наук. – К., 1988. – С. 7; Отрешко В. М. Ольвийская хора VI-V вв. до н.э.: Автореф. дисс... канд. ист. наук. – К., 1990. – С. 5-6.
- ⁷ Русяева А. С., Скржинская М. В. Ольвийский полис и каллипиды // Вестник древней истории (далі – ВДИ). – 1979. - № 4. – С. 25-36; Отрешко В. М. Каллипиды, алазоны и поселения Нижнего Побужья // Советская археология. – 1981. - № 1. – С. 27-41; Крыжицкий С. Д., Буйских С. Б., Бураков А. В., Отрешко В. М. Сельская округа Ольвии. – К., 1989. – С. 19-20; Русяева А. С. Основные черты и особенности культурно-исторического развития Нижнего Побужья в период колонизации // ВДИ. – 1994. - № 4. – С. 99-106; Крыжицкий С. Д. Ольвия и варвары (проблемы влияния) // Международные отношения в бассейне Черного моря в древности и средние века. – Ростов-на-Дону, 1994. – С. 18-19; Крижицкий С. Д. Ольвія і скіфи у V ст. до н.е. // Археологія. – 2001. - № 2. – С. 21-35.
- ⁸ Доманский Я. В., Копейкина Л. В., Марченко К. К. Из истории Нижнего Побужья в VII-V вв. до н.э. // Проблемы археологии. – Вып. II. – Л., 1978. – С. 72-79; Копейкина Л. В. Элементы местного характера в культуре Березанского поселения архаического периода // Демографическая ситуация в Причерноморье в период Великой Греческой колонизации. Материалы II Всесоюзного симпозиума. Цхалтубо 1979. – Тбилиси, 1981. – С. 163-174; Марченко К. К. Варвары в составе населения Березани и Ольвии во второй половине VII – первой половине I вв. до н.э. (по материалам лепной керамики). – Л., 1988; Марченко К. К. Греки и варвары Северо-Западного Причерноморья VII-I вв. до н.э. (проблемы, контакты, взаимодействия): Автореф. дисс... докт. ист. наук. – Л., 1991; Марченко К. К. Основные аспекты и результаты изучения греко-варварских контактов и взаимодействий в Северном Причерноморье скифской эпохи // Stratum. – 1999. - № 3. – С. 333-353; Марченко К. К., Доманский Я. В. Два поселения Нижнего Побужья архаического времени // Stratum. – 1999. - № 3. – С. 26-74.
- ⁹ Див. праці, вказані в примітці 3, а також: Крыжицкий С. Д., Бураков А. В., Буйских С. Б., Отрешко В. М., Рубан В. В. К истории ольвийской сельской округи // Исследования по античной археологии Северного Причерноморья. – К., 1980. – С. 3-18; Крыжицкий С. Д., Козуб Ю. И., Русяева А. С., Буйских С. Б. и др. Культура населения Ольвии и ее округи в архаическое время. – К., 1987; Крыжицкий С. Д., Буйских С. Б., Отрешко В. М. Античные поселения Нижнего Побужья. – К., 1990.

- ¹⁰ Мелюкова А. И., Яценко И. В., Греков Б. Н. и некоторые проблемы современного скифоведения // Проблемы скифо-сарматской археологии Северного Причерноморья. – Запорожье, 1989. – С. 87; Мелюкова А. И. Новое в изучении актуальных проблем скифологии // Краткие сообщения Института археологии АН СССР. – 1991. - № 204. – С. 5.
- ¹¹ Крыжицкий С. Д., Марченко К. К. К вопросу о наиболее ранних строительных комплексах северопричерноморских греков // Боспорский феномен. – СПб., 2001. – Ч. I. – С. 33-36.
- ¹² Соловьев С. Л. Строительные комплексы архаической Березани: Автореф. дисс... канд. ист. наук. – Л., 1989; Его же. Формирование городской и полисной структуры Березанского поселения // Петербургский археологический вестник (далі – ПАВ). – 1993. - № 3. – С. 39-43; Его же. Новые аспекты в истории и археологии античной Березани // ПАВ. – 1994. - № 8. – С. 85-95; Его же. Периодизация жилого строительства античной Березани // Археологические вести (далі – АВ). – 1995. - № 4. – С. 153-163; Его же. Жилые дома Березанского поселения позднеархаического времени // Труды Гос. Эрмитажа. – 1997. – Т. 28. – С. 17-24; Его же. Архаическая Березань (историко-археологический очерк) // АВ. – 2000. - № 7. – С. 291-308; Его же. Из истории полисов Нижнего Побужья. Борисфен и Ольвия // Античное Причерноморье. – СПб., 2000. – С. 94-111; Solovov S. L. Archaic Berezan: Historical-Archaeological Essay // The Greek Colonisation of the Black Sea Area: Historical Interpretation of Archaeology. – Stuttgart, 1998. – P. 205-225; Solovyov S. L. Ancient Berezan. The Architecture, History and Culture of the First Greek Colony in the Northern Black Sea (Colloquia Pontica 4). – Leiden, 1999.
- ¹³ Соловьев С. Л. Новые аспекты... – С. 90-93; Его же. Архаическая Березань... – С. 298; Solovyov S. L. Ancient Berezan – P. 34 ff.
- ¹⁴ Соловьев С. Л. Строительные комплексы... – С. 14-15; Его же. Новые аспекты... – С. 87 сл.
- ¹⁵ Соловьев С. Л. Периодизация... – С. 155; Его же. Архаическая Березань – С. 295-298.
- ¹⁶ Соловьев С. Л. Строительные комплексы... – С. 13; Его же. Новые аспекты... – С. 93; Его же. Периодизация... – С. 161; Его же. Жилые дома... – С. 17 сл.
- ¹⁷ Соловьев С. Л. Архаическая Березань... – С. 299.
- ¹⁸ Мелюкова А. И. Поселение Надлиманское III на берегу Днестровского лимана // Исследования по античной археологии Юго-Запада УССР. – К., 1980. – С. 21.
- ¹⁹ Крижицкий С. Д., Русяева А. С. Найдавніші житла Ольвії // Археологія. – 1978. - № 28. – С. 25; Крыжицкий С. Д. Архитектура античных государств Северного Причерноморья. – К., 1993. – С. 41.
- ²⁰ Лапин В. В. Указ. соч. – С. 153-158; Крижицкий С. Д., Русяева А. С. Назв. праця – С. 24-25; Русяева А. С., Скржинская М. В. Указ. соч. – С. 27 сл.; Крыжицкий С. Д. Жилые дома античных городов Северного Причерноморья. – К., 1982. – С. 11; Крыжицкий С. Д. и др. Ольвия. – С. 82-85; Kryjitski S. D. Les maisons d'habitation du littoral Nord de la Mer Noire dans l'antiquite // Dialogues d'histoire ancienne. – 1982. – N 8. – P. 63-65; Bujskich A., Bujskich S. I sitti di Olbia e delle su *chora* nel periodo della colonizzazione // Problemi della *chora* coloniale dall'Occidente al Mar Nero. – Taranto, 2001. – P. 667 ff.
- ²¹ Охотников С. Б. Нижнее Поднестровье в VI-V вв. до н.э. – К., 1990. – С. 10-16.
- ²² Кутайсов В. А. Античный город Керкинитиды VI-II вв. до н.э. – К., 1990. – С. 13 сл.

- ²³ Алексеева Е. М. Греческая колонизация Северо-Западного Кавказа. – М., 1991. – С. 10-11; Виноградов Ю. А. Греческая колонизация и греческая урбанизация Северного Причерноморья // *Stratum*. – 1999. - № 3. – С. 107.
- ²⁴ Kryzitski S. D. Op. cit. – P. 62 f.; Его же. Жилые дома... – С. 11-15; 45-46; 151; Крыжицкий С. Д. Архитектура... – С. 40-42.
- ²⁵ Alexandrescu P. Histria in archaischer Zeit // *Xenia*. – 1990. – N 25. – P. 57-58.
- ²⁶ Carter J. C. Taking Possession of the Land: Early Greek Colonization in Southern Italy // *Eius Virtutis Studiosi*. – Hanner, London, 1993. – P. 344-351.
- ²⁷ Крижицкий С. Д., Русяева А. С. Назв. праця. – С. 25; Его же. Жилые дома... – С. 28-29; Его же. Архитектура... – С. 41; Охотников С. Б. Указ. соч. – С. 16.
- ²⁸ Копейкина Л. В. Указ. соч. – С. 171; Крыжицкий С. Д. Архитектура... – С. 41.
- ²⁹ Русяева А. С. Деякі риси культурно-історичного розвитку Північного Причорномор'я в VII-V ст. до н.е. // *Археологія*. – 1979. - № 30. – С. 14.
- ³⁰ Бутягин А. М. Указ. соч. – С. 114; Бутягин А. М. Земляночное строительство на архаическом Боспоре (генезис и развитие) // *Боспорский феномен*. – 1. – СПб., 2001. – С. 40.
- ³¹ Bujskich A., Bujskich S. Op. cit. – P. 667 ff.
- ³² Бутягин А. М. Особенности домостроительства... – С. 115-116.
- ³³ Виноградов Ю. Г. Политическая история Ольвийского полиса – С. 37-39; Крыжицкий С. Д. и др. Сельская округа Ольвии – С. 86 сл.
- ³⁴ Буйских С. Б. Исследования святылища Ахилла на Бейкушском мысу // Херсонесский сборник. – 2001. – Т. XI. – С. 34-43; Bujskich S. Das Achilleus-Heiligtum in der Chora von Olbia Pontica aus archaischer Zeit // *Problemi della chora coloniale dall'Occidente al Mar Nero*. – Taranto, 2001. – S. 317-332.
- ³⁵ Русяева А. С. Исследования Западного теменоса Ольвии // *ВДИ*. – 1991. - № 4. – С. 123-138.
- ³⁶ Буйських А. В. Деякі особливості планувальної структури пізньоархаїчних поселень Нижнього Побужжя // *Археологія*. – 1990. – № 2. – С. 24 сл.
- ³⁷ Крижицкий С. Д., Буйських С. Б. Структура архаїчного поселення Нижнього Побужжя // *Археологія*. – 1998. - № 1. – С. 1-8.
- ³⁸ Буйских С. Б. О раннеантичных поселенческих структурах в Нижнем Побужье / / Социально-экономические проблемы древних обществ и археология. – М., 1987. – С. 33.
- ³⁹ Крижицкий С. Д., Русяева А. С. Назв. праця – С. 5; Крыжицкий С. Д. Жилые дома... – С. 11-12; Его же. Архитектура... – С. 42.
- ⁴⁰ Буйських А. В. Деякі особливості... – С. 31-32.
- ⁴¹ Лапин В. В. Указ. соч. – С. 156.
- ⁴² Бутягин А. М. Земляночное строительство... – С. 38-40.
- ⁴³ Крижицкий С. Д., Русяева А. С. Назв. праця – С. 15; Крыжицкий С. Д. и др. Сельская округа Ольвии – С. 41 сл.
- ⁴⁴ Ильинская В. А., Тереножкин А. И. Скифия VII-V вв. до н.э. – К., 1983. – С. 263, 267, 284; Никулицэ И. Т. Северные фракийцы в VI-I вв. до н.э. – Кишинев, 1987. – С. 42 сл.
- ⁴⁵ Ковпаненко Г. Т., Бессонова С. С., Скорый С. А. Памятники скифской эпохи Днепровского Лесостепного Правобережья. – К., 1989. – С. 15-19, 23-24; Шрамко Б. А. Бельское городище скифской эпохи. – К., 1987. – С. 43 сл.;
- ⁴⁶ Соловьев С. Л. Новые аспекты истории... – С. 87-90; Его же. Архаическая Березань... – С. 297-298.

- ⁴⁷ Соловьев С. Л. Формирование... – С. 40-41; Его же. Новые аспекты истории... – С. 90; Его же. Архаическая Березань... – С. 298-299.
- ⁴⁸ Крыжицкий С. Д., Русяева А. С., Крапивина В. В. и др. Ольвия – С. 83.
- ⁴⁹ Крыжицкий С. Д., Козуб Ю. И., Русяева А. С. и др. Культура населения Ольвии и ее округа в архаическое время. – К., 1987; Крыжицкий и др. Сельская округа Ольвии – С. 41-95; Русяева А. С. Идеологические представления древних греков Нижнего Побужья в период колонизации // Обряды и верования древнего населения Украины. – К., 1990. – С. 40-61; Отрешко В. М. Ольвийская хора... – С. 13.
- ⁵⁰ Козуб Ю. И. Погребальные сооружения некрополей Ольвии и ее округа // Культура населения Ольвии и ее округа в архаическое время. – К., 1987. – С. 27-34; Скуднова В. М. Архаический некрополь Ольвии. – Л., 1988; Снытко И. А., Липавский С. А. Античные сельские некрополи VI-V вв. до н.э. в Нижнем Побужье // Древнее Причерноморье. – К., 1990. – С. 134-141.
- ⁵¹ Русяева А. С. Деякі риси... – С. 11.
- ⁵² Див.: праці К. К. Марченка в прим. 8.
- ⁵³ Каллистов Д. П. Очерки по истории Северного Причерноморья. – Л., 1949. – С. 52 сл.; Кадеев В. И. Очерки истории экономики Херсонеса Таврического в I-IV вв. н.э. – Харьков, 1970. – С. 117; Липавский С. А., Снытко И. А. Материалы по археологии Ольвии и ее округа. Препринт. – К., 1990. – С. 7; Крыжицкий С. Д. и др. Ольвия – С. 84. – Прим. 16.
- ⁵⁴ Лапин В. В. Указ. соч. – С. 163-168; Кастанаян Е. Г., Арсеньева Т. М. Керамика // Античные государства Северного Причерноморья. – М., 1984. – С. 232 сл.
- ⁵⁵ Онайко Н. А. Архаический Торик. Античный город на северо-востоке Понта. – М., 1980. – С. 89-90.
- ⁵⁶ Лапин В. В. Указ. соч. – С. 159 сл.; Яйленко В. П. Архаическая Греция // Античная Греция. – Т. 1. – М., 1983. – С. 154; Крыжицкий С. Д. и др. Сельская округа Ольвии – С. 77-78, 91.
- ⁵⁷ Марченко К. К. Варвары в составе... – С. 118-119; Марченко К. К., Соловйов С. Л. Нова група ліпної кераміки Нижнього Побужжя пізньоархаїчного часу // Археологія. – 1988. - № 63. – С. 59.
- ⁵⁸ Гаврилюк Н. А., Отрешко В. М. Лепная керамика архаического поселения Большая Черноморка II // Древности степной Скифии. – К., 1982. – С. 89.
- ⁵⁹ Отрешко В. М., Гаврилюк Н. О. Ліпна кераміка поселення на о. Березань // BORYSTHENIKA. – К., 1998. – С. 17-18.
- ⁶⁰ Болтрик Ю. В. Основной торговый путь Ольвии в Днепровское Лесостепное Правобережье // Российская археология. – 2000. - № 1. – С. 124.
- ⁶¹ Гаврилюк Н. А. Домашнее производство и быт степных скифов. – К., 1989. – С. 92.
- ⁶² Гаврилюк Н. А., Отрешко В. М. Указ. соч. – С. 88-89.
- ⁶³ Крыжицкий С. Д. и др. Ольвия – С. 84. – Прим. 16.
- ⁶⁴ Гаврилюк Н. А. Указ. соч. – С. 92.
- ⁶⁵ Крыжицкий С. Д. и др. Сельская округа Ольвии – С. 147.
- ⁶⁶ Соловьев С. Л. Новые аспекты... – С. 87; Его же. Архаическая Березань... – С. 298.
- ⁶⁷ Соловьев С. Л. Новые аспекты... – С. 90; Его же. Жилые дома... – С. 17 сл.
- ⁶⁸ Соловьев С. Л. Архаическая Березань... – С. 300.
- ⁶⁹ Лапин В. В. Указ. соч. – С. 95.
- ⁷⁰ Доманский Я. В. Из истории населения Нижнего Побужья в VII-IV вв. до н.э. // Археологический сборник Гос. Эрмитажа. – 1961. – Вып. 2. – С. 31 сл.

-
- ⁷¹ Лапин В. В. Указ. соч. – С. 148 сл.; Крыжицкий С. Д. и др. К истории ольвийской сельской округи – С. 5-6; Отрешко В. М. Каллипиды... – С. 35-36; Крыжицкий и др., Сельская округа Ольвии – С. 90-91.
- ⁷² Крыжицкий С. Д. и др. Ольвия – С. 82-84.
- ⁷³ Бутягин А. М. О переходе к каменному домостроительству на городище Мирмекий // *Stratum + ПАВ*. – 1997. – С. 82-84.
- ⁷⁴ Виноградов Ю. А. Греческая колонизация... – С. 108; Bujskich A. Buchbesprechung: G. R. Tsetkhladze (Ed.), *The Greek Colonisation of the Northern Black Sea Area: Historical Interpretation of Archaeology*. Fr. Steiner Verlag. Stuttgart 1998. 336 S. 44 Abb. // *Eurasia Antiqua*. – 2001. – N 7. – S. 626 f.
- ⁷⁵ Виноградов Ю. Г., Доманский Я. В., Марченко К. К. Сопоставительный анализ письменных и археологических источников по проблеме ранней истории Северо-Западного Причерноморья // *Причерноморье в VII-V вв. до н.э.* – Тбилиси, 1990. – С. 84; Русяева А. С. К вопросу об основании ионийцами Ольвии // *ВДИ*. – 1998. – № 1. – С. 169; Буйских А. В., Крапивина В. В. О восточногреческой керамике из раскопок Ольвии // *Международные отношения в бассейне Черного моря в древности и средние века*. – Ростов-на-Дону, 2001. – С. 48 сл.
- ⁷⁶ Соловьев С. Л. Архаическая Березань... – С. 302; Его же. Из истории полисов... – С. 98-99; Solovov S. L. *Archaic Berezan...* – P. 205 ff.; Solovyov S. L. *Ancient Berezan* – P. 87, 96.
- ⁷⁷ Соловьев С. Л. Из истории полисов... – С. 98.
- ⁷⁸ Соловьев С. Л. Архаическая Березань... – С. 302.
- ⁷⁹ Русяева А. С. Милет – Дидимы – Борисфен – Ольвия. Проблемы колонизации Нижнего Побужья // *ВДИ*. – 1986. – № 2. – С. 52; Русяева А. С. Исследования Западного теменоса... – С. 123 сл.; Русяева А. С. Основные черты и особенности... – С. 101.
- ⁸⁰ Русяева А. С. Идеологические представления... – С. 57-59; Буйских С. Б. К началам сакральной истории Ольвийского полиса // *Боспорский феномен*. – СПб., 2004. – Ч. 2. – С. 86-87.
- ⁸¹ Русяева А. С. Милет... – С. 50-51.
- ⁸² Соловьев С. Л. Архаическая Березань... – С. 303; Его же. Из истории полисов... – С. 101.
- ⁸³ Соловьев С. Л. Архаическая Березань... – С. 305; Его же. Из истории полисов... – С. 106.
- ⁸⁴ Виноградов Ю. А. Греки и варвары на Боспоре Киммерийском в доримскую эпоху: Автореф. дисс... докт. ист. наук. – СПб., 2002. – С. 3.
- ⁸⁵ Субтельний О. Україна: історія / Пер. з англ. Ю. І. Шевчука. – К., 1991. – С. 28.